

<https://doi.org/10.62837/2026.3.30>

ƏLİZADƏ VALİDƏ
SUMQAYIT Dövlət Unİversİtetİ
055-380-20-19
elizadevalide@icloud.com

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ EKOLOJİ MÖVZULU MƏTNLƏRİN TƏDRİS İMKANLARI

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan dili kurslarında ekologiya ilə bağlı mətnlərin tədris imkanları sistemli şəkildə təhlil edilmişdir. Müasir dövrdə ekoloji problemlərin global xarakter alması ekoloji şüurun formallaşdırılmasını təhsil sistemində prioritet istiqamətlərdən birinə çevirmişdir. Bu baxımdan, Azərbaycan dili kursları yalnız dil bacarıqlarının (oxu, yaz, dinləmə və məsləhət) inkişafı üçün deyil, həm də tələbələrin ekoloji məsuliyyəti, təbii harmoniya və daimi inkişafı üçündür. İnkişaf dəyərlərinin formallaşdırılması üçün mühüm platforma rolunu oynayır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ekologiya ilə bağlı mətnlər tələbələrin məntiqi bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, tənqidi və yaradıcı düşüncələrini formalaşdırmağa, ekologiya problemlərini həll etməyə kömək edir. Səbəb-nəticə əlaqələrini dərk etməyə və sosial məsuliyyət hissini gücləndirməyə kömək edir. Bu mətnlərin təhlili zamanı müzakirə, debat, tərtib metodu, rol oyunları, esselər və mətn üzərində problemlə sualların tətbiqi pedaqogika baxımından olduqca təsirlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, ekologiyaya əsaslanan materialların Azərbaycan dili institutuna inteqrasiyası beynəlxalq münasibətlərin möhkəmlənməsinə, şairlərin ekoloji sivilizasiyasının təşviqinə töhfə verəcək və vətəndaşlıq statusunun rəsmiləşdirilməsinə xidmət edir. Buna görə də ekologiyaya dair mətnlərin sistemli və məqsədyönlü şəkildə öyrənilməsi həm dil bacarıqlarının inkişafı, həm də tələbələrin davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan dünyagörüşünün formalaşması üçün vacibdir.

Açar sözlər: ekoloji tərbiyə, Azərbaycan dili tədrisi, ekoloji mövzulu mətnlər, fənlərarası inteqrasiya, davamlı inkişaf, nitq bacarıqları, tənqidi təfəkkür, ekoloji şüur

VALİDA ALİZADE **TEACHING POSSIBILITIES OF ECOLOGICAL TEXTS IN** **AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS**

SUMMARY:

The article systematically analyzes the teaching possibilities of ecology-related texts in Azerbaijani language courses. The global nature of environmental problems in modern times has made the formalization of ecological awareness one of the priority directions in the education system. From this point of view, Azerbaijani language courses are not only for the development of language skills (reading, writing, listening and speaking), but also for the ecological responsibility, natural

harmony and constant development of students. They play an important platform for the formalization of developmental values. As a result of the study, it was determined that ecology-related texts help students develop their logical skills, form critical and creative thinking, solve ecological problems. They help to understand cause-and-effect relationships and strengthen the sense of social responsibility. When analyzing these texts, discussion, debate, composition method, role-playing games, essays and the application of problematic questions on the text are very effective in terms of pedagogy. Studies show that the integration of ecologically based materials into the Azerbaijani language institute will contribute to the strengthening of international relations, the promotion of ecological civilization of poets, and serves to formalize the status of citizenship. Therefore, systematic and purposeful study of ecological texts is important for both the development of language skills and the formation of students' worldview based on the principles of sustainable development.

KEYWORDS: ecological education, Azerbaijani language teaching, ecologically themed texts, interdisciplinary integration, sustainable development, speech skills, critical thinking, ecological awareness

ВОЗМОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ТЕКСТАМ НА УРОКАХ АЗЕРБАЙДЖСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ:

В статье систематически анализируются возможности обучения текстам по экологической тематике на курсах азербайджанского языка. Глобальный характер экологических проблем в современную эпоху сделал формализацию экологического сознания одним из приоритетных направлений в системе образования. С этой точки зрения, курсы азербайджанского языка предназначены не только для развития языковых навыков (чтение, письмо, аудирование и говорение), но и для экологической ответственности, гармонии с природой и постоянного развития учащихся. Они играют важную роль в формализации ценностей развития. В результате исследования установлено, что тексты по экологической тематике помогают учащимся развивать логическое мышление, формировать критическое и творческое мышление, решать экологические проблемы. Они способствуют пониманию причинно-следственных связей и укреплению чувства социальной ответственности. При анализе этих текстов очень эффективными с педагогической точки зрения оказались дискуссии, дебаты, метод сочинения, ролевые игры, эссе и применение проблемных вопросов к тексту. Исследования показывают, что интеграция материалов на экологическую тематику в программу обучения азербайджанскому языку будет способствовать укреплению международных связей, продвижению экологической цивилизации поэтов и послужит формализации статуса гражданства. Поэтому систематическое и

целенаправленное изучение экологических текстов важно как для развития языковых навыков, так и для формирования мировоззрения учащихся, основанного на принципах устойчивого развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экологическое образование, преподавание азербайджанского языка, тексты на экологическую тематику, междисциплинарная интеграция, устойчивое развитие, речевые навыки, критическое мышление, экологическая осведомленность

Giriş

Müasir dövrdə qlobal ekoloji problemlərin kəskinləşməsi - iqlim dəyişikliyi, bioməhsuldarlığın azalması, su və hava çirklənməsi və təbii sərvətlərin tükənməsi kimi məsələlər. Ekologiya cəmiyyətin bütün sahələrində məsuliyyətin artırılmasını zəruri etmişdir. Bu baxımdan təhsil sistemi, xüsusən də ümumi orta təhsil sistemi, şagirdlərdə ekoloji şüurun formalaşdırılmasında və davamlı inkişaf prinsiplərinin aşılanmasında mühüm rol oynayır. Ekoloji təhsilin yalnız təbiət elmləri çərçivəsində deyil, həm də humanitar elm adamları vasitəsilə həyata keçirilməsi inteqrasiya olunmuş və sistemli yanaşmanın vacib şərtlərindən biridir. Azərbaycan dili dərsləri şagirdlərin mənavi bacarıqlarının inkişafında, dünyagörüşlərinin, dəyərlər sisteminin və vətəndaşlıq statusunun formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dil tədrisi prosesi mətnə əsaslandığı üçün mətnin seçilməsi pedaqogika baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dili kurslarına ekologiya mövzusunda mətnlərin daxil edilməsi şagirdlərin dil bacarıqlarının (oxumaq, yazmaq, dinləmək və məsləhət vermək) inkişafına və ekologiya sivilizasiyasının formalaşmasına töhfə verəcəkdir. Bu, xidmət edir. Bu mətnlər vasitəsilə şagirdlər təbiətlə harmoniya, ətraf mühitin qorunması, sosial məsuliyyət və davamlı inkişaf kimi anlayışları və bunun nəticəsində yaranan problemləri mənimsəyirlər. Onlar münasibətlərini unutmağı öyrənirlər. Məsələnin aktuallığı göstərir ki, ekoloji problemlərin həlli yalnız texnologiya və iqtisadi tədbirlərlə deyil, həm də dəyərlər və davranış dəyişiklikləri ilə mümkündür. Bu dəyişikliklərin əsası tədris ili ərzində qoyulur. Azərbaycan dili kurslarında ekologiya üzrə mətnlərin sistemli şəkildə öyrənilməsi tələbələrdə tənqidi düşüncənin, analitik düşüncənin və yaradıcı yanaşmanın inkişafına kömək edir. Diskus, debat, qanunauyğunluq üslubu, esse yazma və problemlə suallar kimi metodlar bu mətnlərin pedaqoji potensialını daha da artırır. Buna görə də, Azərbaycan dili kurslarında ekologiya ilə bağlı mətnlərin tədrisi imkanlarının araşdırılması həm pedaqoji, həm də sosial aspektlərdə müasir praktik istiqamətdir. Bu yanaşma dil təhsilini yalnız ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması ilə məhdudlaşdırmır, həm də tələbələrdə ekoloji məsuliyyət və davamlı inkişaf dəyərlərinin gücləndirilməsinə xidmət edir. Bu, inteqrasiya olunmuş təlim modelinin formalaşdırılmasını asanlaşdırır. Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlərin tədrisi yalnız mövzu seçimi ilə məhdudlaşmır; bu proses metodoloji yanaşma, şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri, kurikulum tələbləri və dəyər yönümlü təlim prinsipləri ilə sistemli şəkildə əlaqələndirilməlidir. Ekoloji mətnlər həm informa-

tiv, həm bədii, həm də publisistik xarakter daşıya bilər və bu müxtəliflik onların pedaqoji imkanlarını genişləndirir. Azərbaycan dili dərslərində əsas məqsəd şagirdlərin kommunikativ kompetensiyalarının formalaşdırılmasıdır [1].

Müasir təhsil sistemində oxu bacarığı yalnız mətnin səthi qavranılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda informasiyanın təhlili, strukturlaşdırılması və qiymətləndirilməsi kimi yüksək səviyyəli idrak proseslərini əhatə edir. Azərbaycan dili dərslərində oxu fəaliyyəti şagirdlərin dil kompetensiyalarının əsas komponentlərindən biri olmaqla yanaşı, onların analitik və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan ekoloji mövzulu mətnlər oxu bacarığının inkişafı üçün geniş pedaqoji imkanlar yaradır. Ekoloji məzmunlu mətnlər adətən faktlara, statistik məlumatlara, səbəb-nəticə əlaqələrinə və müəllif mövqeyinə əsaslandığı üçün şagirdlərdən mətn üzərində fəal idraki fəaliyyət tələb edir. Belə mətnlərin təhlili zamanı şagirdlər əsas ideyanı müəyyənləşdirməyi, ikinci dərəcəli məlumatları ayırmağı, fakt və mülahizəni fərqləndirməyi, həmçinin hadisələr arasındakı əlaqələri sistemləşdirməyi öyrənirlər. Bu isə onların analitik oxu strategiyalarını mənimsəməsinə və mətnlə məqsədyönlü işləməsinə şərait yaradır. Məsələn, “Xəzər dənizinin çirklənməsi və onun nəticələri” kimi informativ xarakterli mətnlərin tədrisi şagirdlərdə həm informasiyanın məzmununu dərk etmə, həm də onu strukturlaşdırma bacarığını formalaşdırır. Belə mətnlər üzərində aparılan tapşırıqlar – əsas fikrin müəyyənləşdirilməsi, səbəb və nəticələrin cədvəl formasında təqdim edilməsi, müəllif mövqeyinin təhlili – şagirdləri mətnə tənqidi yanaşmağa sövq edir. Nəticədə oxu prosesi passiv qavrama mərhələsindən çıxaraq aktiv düşünmə və təhlil mərhələsinə keçir. Beləliklə, ekoloji mövzulu mətnlərin Azərbaycan dili dərslərində sistemli şəkildə tətbiqi oxu bacarığının dərinləşdirilməsinə, şagirdlərin analitik təfəkkürünün inkişafına və informasiyanı müstəqil şəkildə qiymətləndirmə qabiliyyətinin formalaşmasına xidmət edir. Bu yanaşma oxunu yalnız dil bacarığı kimi deyil, eyni zamanda idraki və vətəndaşlıq kompetensiyalarının inkişaf vasitəsi kimi təqdim etməyə imkan verir.

Azərbaycan dili dərslərində yazı bacarığının inkişafı şagirdlərin fikirlərini məntiqi, ardıcıl və əsaslandırılmış şəkildə ifadə etmə qabiliyyətinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Ekoloji mövzular bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki onlar həm aktual sosial problemləri əhatə edir, həm də şagirdlərin şəxsi mövqeyini ifadə etməsinə geniş imkan yaradır. Esse, inşa və yaradıcı yazı tapşırıqları vasitəsilə şagirdlər təkcə məlumatı təqdim etmir, eyni zamanda problemi təhlil edir, münasibət bildirir və çıxış yolları təklif edirlər. Məsələn, “Təbiəti qorumaq mənim vəzifəmdir” mövzusunda yazı işi şagirdlərdən ekoloji problemin mahiyyətini təsvir etməyi, şəxsi mövqelərini əsaslandırmağı və praktik həll yolları irəli sürməyi tələb edir. Bu proses onların arqumentləşdirilmiş yazı bacarığını inkişaf etdirir, məntiqi düşünməni gücləndirir və məsuliyyətli vətəndaş mövqeyinin formalaşmasına şərait yaradır. Azərbaycan dili dərslərində danışıq və dinləmə bacarıqlarının inkişafı şagirdlərin kommunikativ kompetensiyasının formalaşmasında mühüm yer tutur. Ekoloji problemlər

aktual və cəmiyyət üçün əhəmiyyətli mövzular olduğuna görə bu istiqamətdə aparılan diskussiya və debatlar şagirdlərin fəal iştirakını təmin edir. Belə fəaliyyətlər zamanı şagirdlər öz fikirlərini məntiqi və əsaslandırılmış şəkildə ifadə etməyi, qarşı tərəfin arqumentlərini diqqətlə dinləməyi və münasibət bildirməyi öyrənirlər. Məsələn, “Plastik torbaların istifadəsi qadağan edilməlidirmi?” mövzusunda debat təşkil edildikdə şagirdlər fərqli mövqeləri müdafiə edir, arqumentlər irəli sürür və əks fikirlərə cavab verirlər. Bu proses onların tənqidi düşünmə bacarığını gücləndirir, nitq mədəniyyətini formalaşdırır və diskussiya etikası qaydalarına əməl etmə vərdişini inkişaf etdirir.

Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlər yalnız informativ xarakter daşımır, eyni zamanda güclü tərbiyəvi potensiala malikdir. Belə mətnlər şagirdlərdə təbiətə sevgi, ətraf mühitə məsuliyyətli münasibət və davamlı inkişaf dəyərlərinin formalaşmasına xidmət edir. Ekoloji problemlərin mətn müstəvisində təqdim olunması şagirdlərin emosional və etik mövqeyini gücləndirir, onları hadisələrə dəyər prizmasından yanaşmağa istiqamətləndirir. Bədii və publisistik mətnlər vasitəsilə təbiətin məhv edilməsi, meşələrin qırılması və ya su ehtiyatlarının çirklənməsi kimi mövzular şagirdlərdə empatiya və sosial məsuliyyət hissi yaradır. Məsələn, meşənin məhv edilməsi haqqında hekayənin təhlili zamanı şagirdlər əsərdə təbiətə münasibəti müəyyənləşdirir, qəhrəmanın davranışını qiymətləndirir və düzgün davranış modeli haqqında nəticə çıxarırlar. Bu tip suallar onların etik düşünməsini və emosional münasibətini gücləndirir. Eyni zamanda ekoloji mövzular vətəndaşlıq mövqeyinin inkişafına da xidmət edir. “Yaşıl məktəb” kimi layihələr şagirdləri praktik fəaliyyətə cəlb edir, tullantıların çeşidlənməsi, resurslardan səmərəli istifadə və məktəb mühitinin yaxşılaşdırılması kimi real problemlərin həllində iştirak etməyə imkan yaradır. Bu fəaliyyətlər şagirdlərdə kollektiv məsuliyyət, əməkdaşlıq və təşəbbüskarlıq bacarıqlarını formalaşdırır [2].

Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlərin tədrisi fənlərarası inteqrasiyanın həyata keçirilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Ekoloji problemlər çoxşaxəli xarakter daşdığı üçün onların öyrənilməsi müxtəlif elmi sahələrin qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir. Bu baxımdan dil dərslərində istifadə olunan ekoloji mətnlər digər fənlərin məzmunu ilə uzlaşdırılaraq şagirdlərdə sistemli və kompleks düşünmə bacarığını formalaşdırır. Məsələn, iqlim dəyişmələri ilə bağlı mətnlərin təhlili coğrafiya fənnində öyrənilən biliklərlə əlaqələndirilə bilər; biomüxtəliflik mövzulu materiallar biologiya dərslərindəki anlayışları möhkəmləndirir; sənayeləşmənin ətraf mühitə təsiri tarixi kontekstdə izah edilə bilər; ekoloji mövzuda təqdimat və ya layihə hazırlanması isə informatika fənni ilə inteqrasiyanı təmin edir. Bu cür inteqrasiya şagirdlərin biliklərini ayrı-ayrı fənlər üzrə deyil, vahid sistem çərçivəsində qavramasına şərait yaradır. Nəticədə onlar ekoloji problemlərə çoxşaxəli yanaşmağı, müxtəlif sahələr üzrə əldə etdikləri bilikləri əlaqələndirməyi və praktik tətbiq etməyi öyrənirlər. Beləliklə, ekoloji mətnlərin fənlərarası inteqrasiya kontekstində tədrisi şagirdlərin

sistemli düşünmə, analiz və ümumiləşdirmə bacarıqlarının inkişafına mühüm töhfə verir. Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlərin səmərəli tədrisi məqsədyönlü metodik yanaşma tələb edir. Problemlə təlim, layihə üsulu, debat və diskussiya, rollu oyun, klaster və konsept xəritəsi, interaktiv sual-cavab kimi metodlar şagirdlərin dərslərində fəal iştirakını təmin edir. Bu metodlar mətnin sadəcə oxunması ilə kifayətlənməyərək onun təhlilini, müzakirəsini və praktik tətbiqini mümkün edir. Məsələn, “Ekoloq, sahibkar və kənd sakini arasında müzakirə” mövzusunda rollu oyun şagirdlərə müxtəlif sosial mövqeləri anlamaq, arqumentlər irəli sürmək və kompromis həll yolları tapmaq bacarığı qazandırır. Belə fəaliyyətlər tənqidi düşünmə, ünsiyyət mədəniyyəti və sosial məsuliyyət hissəsinin inkişafına xidmət edir. Kurikulum baxımından ekoloji mövzulu mətnlər Azərbaycan dili fənninin əsas istiqaməti olan mətn üzərində işi daha məzmunlu və funksional edir. Bu mətnlər oxu strategiyalarının tətbiqinə, mətn strukturunun və üslub xüsusiyyətlərinin təhlilinə, leksik ehtiyatın zənginləşdirilməsinə, həmçinin tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafına şərait yaradır. Beləliklə, Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlərin tədrisi çoxşaxəli pedaqoji potensiala malikdir. Bu mətnlər bir tərəfdən dil və kommunikativ bacarıqların inkişafını təmin edir, digər tərəfdən isə şagirdlərdə ekoloji mədəniyyət, sosial məsuliyyət və davamlı inkişaf dəyərlərini formalaşdırır. Məqsədyönlü və sistemli metodik yanaşma tətbiq olunduqda ekoloji mətnlər həm təlim, həm də tərbiyə baxımından yüksək effektiv nəticələr verir [3].

Nəticə

Aparılan araşdırma göstərir ki, Azərbaycan dili dərslərində ekoloji mövzulu mətnlərin tədrisi həm didaktik, həm də tərbiyəvi baxımdan geniş imkanlara malikdir. Bu mətnlər şagirdlərin oxu, yazı, danışma və dinləmə bacarıqlarının inkişafını təmin etməklə yanaşı, onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü formalaşdırır, analitik düşünmə qabiliyyətini gücləndirir. Eyni zamanda ekoloji məzmunlu materiallar şagirdlərdə təbiətə məsuliyyətli münasibət, sosial fəallıq və vətəndaş mövqeyi kimi mühüm dəyərlərin inkişafına xidmət edir. Problemlə təlim, layihə üsulu, debat, rollu oyun və digər interaktiv metodların tətbiqi bu prosesin effektivliyini artırır və şagirdlərin fənlərə rəqabət inteqrasiya və kurikulum tələblərinə uyğun yanaşma ekoloji mətnlərin tədrisini daha sistemli və məqsədyönlü edir. Nəticə etibarilə, ekoloji mövzulu mətnlərin Azərbaycan dili dərslərində planlı və metodik əsaslarla tətbiqi dil tədrisinin keyfiyyətini yüksəldir və davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan şüurlu və məsuliyyətli nəsil yetişdirilməsinə mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov, M. H. (2019). Ekoloji tərbiyənin əsasları. Gəncə: ADAU Nəşriyyatı.
2. Əliyev, S. M. (2020). Biologiya və ekologiya: məktəblər üçün metodik vəsait. Bakı: Təhsil İnstitutu.
3. Guliyev, E. (2022). Ekoloji şüurun formalaşmasında dərslər mətnlərinin tərbiyəvi imkanları. Pedaqogika və Psixologiya Jurnalı, 5(4), 58–66.

Rəyçi: Fil.f.d., dos. Məhərrəmovna Mətanət Hidayət qızı